

СТАНОВИЩЕ

на доц. Катерина Иванова Венедикова,
доц. в Института за исторически изследвания при БАН
и хонор. доц. по история на турския език и историческа граматика, османотурска
дипломатика и палеография и история на Турция в катедрата по турски език и
литература на Шуменския университет
за труда на Ирина Саръиванова. Сложни думи в османския език. “Авангард Прима”.
София, 2013. 156 стр.

и по обявения конкурс за академичната длъжност “доцент”
по професионално направление 2.1. Филология (Османски език и литература)

Работата се състои от “Изследване”, с. 5-112, “Приложения” с работен корпус на
сложните думи на латиница и арабица, с. 113-149 и “Библиография”, с. 151-156.

Трябва да приветствуваме новоиздадения труд на нашата колега, написан с ясен и
точен език и стил, кратко и разбираемо, с много добро познаване на късния
османотурски език и неговата литература, и най-вече на тази, написана във
високия османски стил на управляващите в османската държава и империя.

Този труд, макар и да притежава сериозни изследователски качества, е твърде
малък по обем и твърде конспектно разглежда някои от поставените проблеми и
решава някои от поставените задачи в сравнение напр. с дисертационния труд за
придобиване на образователната и научна степен “доктор” на ас. Мийрям Неджиб
Салим на тема “Развитие на фонетичната система на книжовния турски език в
периода XIX – началото на XX в. (въз основа на писмени източници)”, защитен
успешно през 2007 г (210 стр).

Трудът на Саръиванова започва с уводна част (с. 5-7), в която са представени
основните извори и целите на изследването. Авторката цели да регистрира и
класифицира **композиционните конструкции в заетите елементи и в думите с
турски произход** чрез синхронно-описателен подход, “без да отделя внимание на
диахронните процеси в развитието на езика”. Подбрани са правилно основни
солидни и много обемни османотурски речници. Тълковният речник на
Шемседдин Сами от 1899 г. е изцяло на арабица с османотурска азбука, брой 1575
стр. Преиздаван е стереотипно многократно и не е изгубил най-високата си
стойност до днес. Той включва тюркски и турски, арабски, персийски, европейски,
хинди и думи от много други езици. Тълковният речник на Ферит Девеллиоглу е
по-лесно използваем. В него думите и значенията им са пояснени на латиница, но
имат и изписване на арабица. Издаден е за пръв път през 1964 г. и е претърпял
около 20 издания. Той обхваща **само арабски и персийски думи и изрази** в
османотурския. Брой 1564 стр., но в последното издание към тях е прибавен и
индекс на думите на арабица. Речникът на Исмаил Парлатър, който цитира
авторката, издаден през 2006, не се намира в Народна библиотека и ЦИЕК Според
Саръиванова, той предоставя значителна лексика от западни и славянски езици.
Авторът е специалист върху по-късните етапи от историята на езика и литературата
и от времето на Танзимата.

Тук или малко по-нататък би следвало да се уточни **хронологичният обхват** на
изследването на Саръиванова – върху кой период или подпериод от развитието на

езика се простира то. На с. 29 и сл. тя предлага преглед на композитите в граматиката от средата на XIX в. до днес. На с. 86 и сл. се спира на заглавия на литературни произведения и сложни думи в творби на поети от XIII до XIX в. На с. 108 посочва, че в изследването са включени трудове на български, руски, турски и западноевропейски османисти от началото на XIX в. [до днес].

И. Саръиванова си поставя задача не да анализира всички композити в избраните лексикотрафски трудове, а да състави **представителна извадка** от примери, които да онагледят влиянието на различни словообразователни модели върху османотурския език. Представителната извадка, използвана в изложението и приложенията, включва около 700 сложни думи. Но в някои начални параграфи се чувства острата нужда от примери.

В параграфа за предисторията на османския език (с. 8) и по-нататък може да се помисли по въпроса дали не е по-удачно езикът да се назове не както е традиционно у нас – османски, а **османотурски** с два социално обусловени функционални стила – османски и народен (срв. ТРС 1977, 5-11 “Предисловие”). Ако през XVI – XX в. всички тюрки от 16 до 20-те Анадолски държави и княжества вече са в пределите на Османската империя, то през XIII, XIV и XV в. турският книжовен език се формира и развива не само в Османската държава, но и в Караманската, Гермианската, в държавните образувания на Ертена, Айдън, Хамит, Ментеше, Сарухан, Зюлкадир, Караси, Рамазан и пр., определяни по-късно пренебрежително от османците като “бейлици” – княжества. Дори за пръв път турският се обявява за официален език през 1277 г. в Коня от караманския владетел Мехмед I. Във всички неосмански анадолски тюркски държави и княжества езикът и литературата не са османски. Т. е. за времето до XVI в. терминът османски не обхваща езика на тюрките и турците в Анадола и съседни територии, които са извън пределите на Османското княжество и държава. Заглавията на речниците, от които е направена представителната извадка, са “**Турски речник**” на Ш. Сами, “**Османско-турски** енциклопедичен речник” на Ф. Девеллиоглу и “**Речник на османския турски език**” на И. Парлатър. Едно от новите изследвания върху езика е озаглавено “Увод в **османско турския**” (Tulum 2009).

Добре е и да се премисли употребата на наименованиията **селджук** – селджуки и селджукски (Саръиванова 2013, 8, 11, 14, 15 и др.). Множественото число и прилагателното са въведени в български език от специалисти по история на Турция, използвали руска литература, а не от филолози. В български език множественото число би било **селджуци**, а прилагателното – **селджушки** (както хайдук – хайдуци, хайдушки, юнак – юнаци, юнашки; юрю/ук – юрю/уци, юрю/ушки и др. п.)

На с. 8 е добре да се прецизира, че през 1299 г. Осман поставя началото не на Османската империя, а на Османската държава.

Разглеждайки проблемите на **периодизацията** (с. 9-12), авторката се позовава предимно на статии на Ерджиласун, Йозкан, Демир и Парлатър, издадени през 2000 г. Но тя би могла да добави и периодизацията на проф. Фарук Тимурташ (Timurtaş 1977, VIII). В този параграф може да се отправят и критични елементи към използваните автори по въпроса, дали термините анадолски турски и анадолски тюркски през XIV и XV в. обхващат и турския език извън Мала Азия, в Одрин и на Балканите.

На стр. 12-17 авторката пояснява **термините за заети думи**. Заемките са напълно асимилирани, широко употребявани, нямат равнозначен или близък синоним в езика - приемник. Чуждиците имат синоним и могат да се заменят с домашни думи. След това Саръиванова правилно определя влиянието на арабски и персийски езици върху турския. Но мнението на Мустафа Йозкан не отразява пълно езиковата картина. Т. напр. до завладяването на Цариград от Мехмед Фатих по-голямата част от строителните и надгробните надписи са изцяло на арабски език, малък брой – на персийски и още по-малък на турски. Едва след 1453 г. започват да се създават повече надписи върху твърд материал и на турски език. Истории на селджуците и караманците през XIII и XIV в. се създават на персийски език и едва по-късно, през XV и XVI в., биват преведени на старо- и среднотурски език.

Влиянието на гръцки език също е добре пояснено. Но при твърдението, че първите заети от гръцки език думи навлизат с посредничеството на арабски и персийски през арамейски би следвало да се поясни кога и как става това.

Добре е тук някъде да се отдели поне малко място и за влиянието на славянските езици, и особено за български език. В параграфа “Заемки или чуждици” се чувства остро липсата на конкретни примери.

Изложението, посветено на **сложните думи**, е подредено правилно. На първо място идват турските сложни думи, след тях арабските по произход и после персийските. Но прави впечатление известно неравновесие. На турското словообразуване са отредени 21 стр.(35-56), на арабското – 8 (57-64), а на персийските словообразователни модели колкото на турските (65-86). После се редят арабско и персийско словообразуване, с. 86-88, персийска словообразователна традиция и модел, 89-95, сложни думи в гръцки, 96-98, от френски, 99-103, от италиански, 103-105, от английски и други езици, 106-107. Сиреч сложните думи по турски модел са събрани в 21 стр., а тези по чужд еиков модел са в 51 стр. Това неравновесие може да се преодолее ако се обърнем към корените на древнотюркското словообразуване, както и към проблемите на образуването на сложни думи в тюркските езици.

Високо може да се оценят постановките на авторката върху **композиционното словообразуване** (с. 19-24). Тук тя правилно се опира на постиженията на изследователите на българския книжовен език, на индоевропейски езици, включително и санскрит, на теоретичните постановки на български, руски, турски и западни езиковеди – турколози. Похвално е, че авторката се е съобразила с древноиндийското словообразуване, но е твърде важно **да се изхожда и от древнотюркското**.

Губайдулла Айдаров в монографията върху езика на Орхонските паметници на древнотюркската писменост от VIII в. в глава “Морфология” се спира и на въпроси, свързани със сложните думи. Синтактичният способ е широко употребяван за образуване на сложни съществителни и двойки съществителни, като компонентите имат самостоятелно лексическо значение (Айдаров 1971, 162-163). Числителните имена по морфологичен състав се делят на прости или еднокоренни; сложни – образувани чрез съединение в една дума на няколко самостоятелни думи; съставни – представляващи различни съчетания на прости и сложни числителни (Айдаров 1971, 170). Глаголите в езика на надписите се делят на прости или коренни, производни или афиксални и сложни. Сложните се образуват морфологично и се

делят на две групи: състоящи се от име и спомагателен глагол, който или има само спомагателна функция, или пък има собствено лексическо значение и в изречението може да бъде както самостоятелен, така и спомагателен глагол. Вторият вид сложни глаголи се състои от деепричастна форма на основния глагол и спрегнат спомагателен глагол. Авторът обръща внимание, че проблемът за сложния глагол в тюркските езици е към нерешените и спорни въпроси (Айдаров 1971, 193-195). Наречието в езика на надписите е в състояние на формиране и е съотносително с много именни части на речта. И наречията са прости, производни и сложни. Сложните се предавали чрез присъединяване/долепване на две или повече думи (Айдаров 1971, 229-233). Навсякъде авторът дава достатъчно примери от текстовете на Орхонските надписи с тюркски думи.

Под заглавие “Сложни пълнозначни думи” И. Саръиванова се спира на различни способи за образуване на сложни съществителни, прилагателни, числителни, местоимения и наречия по турски модел от различни части на речта (39-51), както и на въпроса “Сложни или съставни глаголи” (51-56). Имената и наречията са разделени в три групи: сложносъчинени думи, сложноподчинени думи и сложносъподчинени думи. Авторката представя богато разнообразие от 24 разновидности за образуване на сложни съществителни и 17 – за сложни прилагателни. При числителните е посочен един способ на словообразуване, при местоименията – 2 и при наречията – 4. Всяка разновидност в словообразуването е илюстрирана с примери, изписани вярно на арабица, разчетени на латиница без транскрипционни знаци и преведени точно и ясно на български език. Добре би било да се посочва от кой речник или източник е взет всеки пример. При съществителните и числителните може да се потърси приемствеността от тюркското езиково наследство чрез сравнение със сложни думи в орхон-енисейските писмени паметници.

При все че прилагателните са представени доста пълно, не открий сред тях два от шестте способа за образуване на сложни прилагателни, посочени от Р. Беров и Е. Боев (Беров, Боев 1971, 470, № 4 и 6).

В разграничаването на разновидностите за словообразуване на сложни думи от различни части на речта Саръиванова внася ред **приносни изводи и заключения**.

Авторката поставя въпроса дали глаголите, образувани от име и спомагателен глагол, приемани от съвременните турски езиковеди за сложни, следва да се разглеждат в османотурския като сложни, или като съставни. Възприемайки термина съставни, Саръиванова разглежда разновидности на образуване на глаголи от имена от арабски, персийски и други езици и турски спомагателен глагол или пък от имена от чуждите езици и турски пълнозначен глагол. В това отношение съпоставки с глаголите в орхонските надписи биха били полезни, защото в тях примерите са с тюркски по произход думи.

Въпросът за сложните и съставните думи е разработван и от специалисти по други тюркски езици. Напр. в татарски език по типа на образуване на основите съществителните се подразделят на коренни, производни, сложни, съставни и от двойки имена, прилагателните също са сложни, двойки и съставни. Разглеждат се сложни и съставни числителни, сложни, двойки и съставни местоимения, сложни, двойни и съставни глаголи, сложни, двойки и съставни наречия (Фасеев 1966, 825, 830, 831, 834-835, 837, 851).

В следващия раздел (с. 57- 64) Саръиванова поставя въпроса дали някои конструкции, навлезли от арабски език, следва да се причисляват към словосъчетанията или към композитите. Български, турски и западни османисти приемат определени конструкции от генитивен тип, образувани по правилата на арабския, за сложни, позовавайки се на семантичния критерий. Авторката стига до заключението, че нямаме основание да ги причисляваме към сложните думи. След това тя разглежда разновидности на такъв вид словосъчетания, показващи съществителни и прилагателни, илюстрирани с достатъчно примери от османотурския.

Някои арабисти определят такъв род случаи като “лексикализация на устойчивите словосъчетания”. Такива устойчиви словосъчетания предават едно понятие и са неразложими. При съществителните най-често първото съществително губи първоначалното си значение. Като пръв елемент могат да са: 1. Съществителни, показващи родствени отношения: eb(un) – баща; ebu-nnaum(i) – мак (букв. баща на съня); umm(un) – майка; ummu-t□t□arīk□(i) – голям път (букв. майка на пътя); 2. Съществителни, показващи обладател, притежател: zū-l māl(i) – богат (букв. притежател на имущество); s□āh□ibu-ttevk□ī'i – долуподписалият се (букв. притежател на подписване) (Срв. Саръиванова, 60-63); 3. Съществителни, показващи липса, положително качество, зло, продължителност, краткост: t□ul(un)- продължителност; t□ūlu-llisān(i) – дързост (букв. дълъг език); kis□r(un)- краткост; kis□ru-l 'umri – недълговечност (букв. краткост на живота) (Ковалев, Шарбатов 1969, 520.521).

Саръиванова разглежда два начина на образуване на сложни конструкции по персийски модел – чрез прилагане и с помощта на интерфикси. С компоненти от персийски, от турски и от арабски език се образуват сложносъчинени думи и сложноподчинени композити, които представляват различни части на речта (65-83). При все че произходът и значението на думите в повечето случаи са отбелязани правилно, на места се забелязват и неточности. Fāci'a е трагедия, а fāci'anūvīs – трагик (78). На с. 79 формулировката на 2.3.1. следва да бъде не “с втори”, а “с два компонента от персийски език”. Fāl – съдба е арабска дума (с. 81). Nāzik и sūhte не са арабски, а персийски думи, с. 82. Работата би спечелила, ако навсякъде се показва от кой източник е извлечен всеки пример – дали от извор от XIX в., или от XXI век..

В раздела за персийския модел в турската литература (83-86) изложението е ясно и точно, но е добре да се поясни какво представлява стихосложението аруз. Към значението на ашък – влюбен може да се добави и че това е най-ниската от четирите степени на дервишите – послушници.

При заглавията на литературните произведения е желателно да се посочи произходът на компонентите (с.86-88). F/Piguz, освен щастлив и успешен, означава и победоносен, победен, победил; победител. Доста тъжно е, че сред всички заглавия се откриват **само две турски/тюркски думи** – Салтук и Селчук. Останалите са арабски и персийски. Към турските компоненти можем да добавим Караман-наме и Огуз-наме. И в наименованията на жанровете (с. 89) няма турска дума. Но може би тук следва да се поясни, че има литературни видове и жанрове в народен стил, които имат турски наименования, но повечето от тях не се предават с композити.

В `Сложни думи по персийски модел в произведения на османски поети` не е посочено чия периодизация на старата литература възприема авторката. Не е ясно и по какъв критерий са подбрани сложните думи от произведения от XIII до XIX в. на 21 поета от диванската, ашъкско-сазовата и суфистичната литература. И все пак това е единственото място в книгата, на което е посочено точно от къде са взети образците (с. 91-95). На тези 4 страници се открива само една конструкция от **две турски думи** – д/тюн ю гюн – нощ и ден, денонощно.

Във всички раздели, посветени на персийските словообразователни разновидности, авторката внася **приносни елементи**.

В Сложни думи от гръцки са разгледани сложни думи по турски и по персийски словообразователен модел. Само при ексарх-хане е посочен източникът на информацията.

След заетите думи от френски, италиански и английски езици авторката се спира и на няколко сложни думи от немски и такива с компоненти от унгарски и от славянски езици. И за **двете славянски думи**, както и за всички останали, не е отбелязан речникът – източник на информацията.

Безспорно е че трудът може да бъде полезен на студентите при изучаването на османотурски език. Той е интересен и за специалисти – османисти, турколози, тюрколози, иранисти и арабисти. Илюстрира вътрешноезикови и междуезикови процеси. Но след като е отделено място и внимание на влиянието на немалко езици върху османския не следва ли да се потърсят и **междуезиковите влияния между български и османотурски**. Довели ли са петте века общуване до създаване на композити, трябва ли да се потърси отговор на този въпрос?

Саръиванова се е изправила пред трудна задача – да определи разновидностите на композитите, анализирайки езиков материал от езици от три различни езикови семейства. В резултат на анализа тя е стигнала до **редица успешни решения**. Влиянието на тюркското езиково наследство за сега е по-бедно представено в сравнение с влиянието на чуждите езици.

Работният корпус на сложните думи в азбучен ред включва изписването им на латиница без транскрипционни знаци, изписване на арабица и превод на български език. Думите са изписани вярно на арабица и латиница и преведени точно. По-добре е да се посочи произходът и източникът, от който са взети. При промяната е/и е предпочетен вариант на латиница с гласна `e`, въпреки изписването с елиф и йе.

В използваната литература е добре да има и поне един етимологичен речник на турския език.

Представените публикации на Саръиванова, освен монографията, са свързани с интересни и важни езикови и литературни проблеми. От 12 статии и доклади в размер на ок. 90 печ. стр. 5 са посветени на народния стил на османотурския език и литература през XIX в. и през XV-XIX в. Две от работите са свързани със заетите думи в османски език. Едно кратко съобщение представя суфизма. Две от публикациите свързват османотурските писмени паметници с историята. Три доклада на международни симпозиуми и конгреси са издадени в Чанаккале и Анкара, а останалите – в престижни научни списания и сборници в България.

Две рецензии представят две приносни монографии на Ст. Кендерова и М. Михайлова - Мръвкарлова в областта на османотурския език, култура, литература и история.

Шест издадени превода от турски на български език в размер на ок. 75 стр. предлагат на българския читател две научни статии на известни турски учени и четири разказа от съвременната турска литература.

Публикациите показват широките интереси на Саръиванова към проблемите на османотурския език, литература и култура и към историческите извори. Авторката е насочена предимно към проблемите от XIX в. и в по-малка степен към по-ранните етапи от развитието на езика и към съвременния турски език.

В заключение мога да заявя, че въпреки направените от мен бележки и добанки, трудът на И. Саръиванова "Сложни думи в османския език" съдържа редица приносни елементи и постановки в областта на словообразуването в османотурския книжовен език. Проявява се солидната подготовка на авторката по османотурски, персийски и арабски езици. Като член на научното жури към на мнение, че главен асистент Ирина Николаева Саръиванова може да заеме академичната длъжност "доцент" по професионално направление 2.1. Филология (Османски език и литература) и ще дам своя глас за избора и.

22 март 2013 г.

Катерина Венедикова

К. Венедикова